

lewe te roep. Dié korps of organisasie sou, sonder aansien van vriend of vyand, gewondes probeer red.

Hy het sy gedagtes oor die lengte en breedte van Europa verkondig en mettertyd met steun van ander Switsers soos genl. Guillaume Henri Dufour (1787-1875), die Europese staatshoofde, die Rooi Kruis van Genève gestig. In 1901 is die Nobelprys aan dr. Dunant toegeken. Die hoofkantoor van die Internasionale Rooi Kruis is nog steeds in Genève gevestig.¹⁾

2. Die werksaamhede ten opsigte van siekes en gewondes voor die oprigting van die Transvaalse Rooi Kruis (1896)

Voor die totstandkoming van die Vereeniging Het Transvaalsche Roode Kruis in 1896 was daar ten opsigte van die gewapende magte van die Zuid-Afrikaansche Republiek die volgende voorsiening t.o.v. die geneeskundige versorging gemaak:

(a) Die gereorganiseerde "Corps Staats-Artillerie" het o.m. oor 'n geneeskundige afdeling beskik. In 1898 was die Offisier van Gesondheid, dr. T. Lowe Laxton, in bevel van die afdeling. Hy het sy mediese bevoegdheid in 1881 in Edinburgh, Skotland, verwerf en sy militêre rang was gelykstaande aan dié van 'n eerste luitenant. Onder hom was 'n adjutant-onderoffisier (apteker), 'n hospitaalsersant en 11 verpleërs.²⁾

(b) Die "Vrijwilliger-Korpsen" opgerig kragtens Wet nr. 17 van 1894, t.w. die infanteriekorps van Pretoria en die kavallerie-infanteriekorps van Johannesburg, het onderskeidelik oor 'n sestal hospitaalsoldate en 'n ambulanskorps beskik. Die laasgenoemde Johannesburgse korps is aangevoer deur die "Dirigeerende" (leidende) Offisier van Gesondheid, dr. H.C.M. van Gorkom, gekwalifiseer in Utrecht (1883) en Amsterdam (1886) en sedert 1893 'n praktiserende geneesheer in Johannesburg. Hy is bygestaan deur luitenant-apteker S. Loewenstein en 'n onbekende aantal verpleërs.

Die vrywilligerkorps op Krugersdorp het nie oor 'n medikus of 'n apteker beskik nie. Aangaande soortgelyke eenhede op Middelburg, Ermelo en Carolina ontbreek meer besonderhede.³⁾

(c) Die kommando's. In Christoph Sonntag: "My friend Maleboch, Chief of the Blue Mountains" (Pretoria, s.j.) word duidelik aangedui wat die gebruik in 1894, die jaar van die militêre ekspedisie teen hoofman Maleboch (1861-1939), was.

In die boek is die volgende medici genoem: dr Smitt (T.H. Smith), gekwalifiseer in Nieu-York, 1883; medikus op Nylstroom sedert 1892. Opgekommandeer deur die Waterbergse Kommando. Vervolgens dr. P.J. Mader, gekwalifiseer in Edinburgh, afkomstig van Klerksdorp, waar hy sedert 1890 gepraktiseer het. Dit is onbekend of

hy opgekommandeer was of vrywillig by die kommando aangesluit het. Dr. Johann Otto Hohls (1861-1899), in 1889 gekwalifiseer in Duitsland, daarna geneesheer op Pietersburg, het vermoedelik dr. Mader opgevolg. Hy was in 1899 die opvolger van dr. L.L. Laxton en het in die rang van kaptein van die Staatsartillerie op 30 Oktober 1899 by Ladysmith gesneuwel, terwyl hy 'n gewonde versorg het. Ten slotte is in die dagboek van sendeling Christoph Sonntag (1862-1919) dr. B. Liknaitsky, in Parys gekwalifiseer en sedert 1892 in Johannesburg werksaam, genoem. Hy het die Britse kapelaan vergesel.⁴⁾

(3) Die stigting en doelstellings van die "Vereeniging het Transvaalsche Roode Kruis" (1896)

Op Nuwejaarsdag 1896 is die latere "Transvaalsche Roode Kruis" as die "Pretoria Ambulance Corps" in die lewe geroep. Op 30 Julie van dieselfde jaar het die Transvaalse Volksraad besluit om, met Pretoria as hoofsetel, die bogenoemde Vereeniging se oprigting te magtig (E.V.R. art. 981). Dié besluit is geneem nadat die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) op 22 Julie van dieselfde jaar besluit het om tot die Geneefse Konvensie toe te tree.⁵⁾

Staatspresident S.J.P. Kruger het as erepresident van die nuwe organisasie opgetree. Genl. P.J. Joubert en dr. W.J. Leyds was vise-erepresidente en die hoofbestuur was soos volg saamgestel: Dr. G.W.S. Lingbeek, voorsitter; dr. J.B. Knobel, visevoorsitter; dr. H. Prior Veale, tesourier; en dr. J.W. Shoud, administrateur van materiaal. J.G. Kreijembroek het as sekretaris van die hoofbestuur opgetree.

Hierdie bestuur was dieselfde as dié van die "Gouvernements Pretoria Ambulance Corps", terwyl die bogenoemde vereniging in art. 2 van die grondreëls of statute kortliks as die "Transvaalsche Roode Kruis" (T.R.K.) beskryf is.

Die doelstellings van die T.R.K. is in artikel 1 soos volg omskryf: In tyd van vrede sal dit die taak van die T.R.K. wees om hom uitsluitend vir sy taak in oorlogstyd voor te berei en daarvoor steeds gereed te wees.

In oorlogstyd sou dit die taak wees om die lot van gewondes en siekes deur persoonlike dienste en stoflike hulpmiddels te help versag. Dié doelstelling sou ook van krag wees indien die ZAR nie in so 'n oorlog betrokke sou wees nie (art. 1).

Fondse wat deur die regering of andersins aan die Transvaalse Rooi Kruis verstrekk sou word om die genoemde doelstellings te help verwesenlik, sou deur die hoofbestuur beheer word (art. 3).

Plaaslike afdelings van die Rooi Kruis, bestaande uit tien of meer persone, hoofsaaklik vrouens, kon opgerig word. Lede kon hulle word, wat deur geskenke of deur 'n jaarlikse bydrae of deur hulle talente en ervaring, of deur hulle persoonlike dienste as verpleërs (verpleegsters) beskikbaar te stel, sou meewerk om die Vereniging se doelstellings in

oorlogstyd te verwesenlik. In dieselfde verband is ook die vervoer van siekes genoem (art. 4). In dorpe waar geen afdelings bestaan het nie, kon korrespondente benoem word (art. 4).

As teken van onsydigheid is bepaal dat art. 7 van die Geneefse Konvensie van 22 Augustus 1864, soos goedgekeur deur die Transvaalse Volksraad op 30 Julie 1896, gebruik sou word. Dié teken of kenmerk is soos volg omskryf: Op 'n vlag of 'n band sou "een gelijkarmig uit vijf gelijke vierkanten bestaand Roode Kruis", op 'n wit agtergrond, voorkom (art. 6).

Daar sou reeds in vredestyd met die Kommandant-generaal saamgewerk word in verband met die beskikbare materiaal van die militêre geneeskundige diens.

Hierdie en ander bepalings, in totaal 10, is op die hoofbestuurvergadering van 15 Desember 1896 goedgekeur.

Op dieselfde bestuursvergadering is die "Algemeene regeling der werkzaamheden van de Vereeniging" (art. 1-15) ook bekragtig.

Die algemene reëlins bestaan uit 'n drietal onderdele, t.w. (a) die voorbereiding in vredestyd (art. 1-5), (b) die reëlins by die ontstaan van 'n oorlog waarby die Zuid-Afrikaansche Republiek onsydig is (art. 6-12), die reëlins by die ontstaan van 'n oorlog waarby die Zuid-Afrikaansche Republiek betrokke is (art. 13-17), en (c) maatreëls in oorlogstyd in gevalle waar die Zuid-Afrikaansche Republiek wel of nie daarby betrokke was nie (art. 18-214). Artikel 25 handel oor rampe soos spoorwegongelukke, epidemies, ontploffings, en die verstrekking van daadwerklike hulp (materiaal, verpleging). In dergelike gevalle is die afdelings gemagtig om hulp van dié aard te verleen.⁷⁾

In verband met materiaal is in art. 3 na draagbare, beddens, beddegoed, klerasie, handdoeke, kastrolle, ketels, heelkundige instrumente, verbande e.d.m. verwys.

In art. 4 is siekewaens, tente, kombuiswaens, barakke vir siekes e.d.m. genoem, terwyl in art. 8 na tydelike ambulans en die gebruik van kerke, skoolgeboue en ander huisvestingsmoontlikhede vir siekes en gewondes verwys is. In art. 16 is samewerking tussen die gewapende magte van die Zuid-Afrikaansche Republiek en die Rooi Kruis beskryf, terwyl p.13 e.v. die Engelse vertaling van die Nederlandse teks bevat.

Ofskoon dit nie bewysbaar is nie, is dit duidelik dat die totstandkoming van die "Transvaalsche Roode Kruis" in 1896 in verband staan met die opknapping van die verdediging van die Zuid-Afrikaansche Republiek na die Jameson-inval (1895-1896).

In sy jaarverslag oor 1895 het genl. P.J. Joubert, kommandant-generaal van die Zuid-Afrikaansche Republiek, toegegee dat die bewapening van die burgers heeltemal ontoereikend was. Ruim 41% het nie oor gewere beskik nie en die ander se vuurwapens was oud of verouderd. Die Uitvoerende Raad het in 1896 verreikende besluite geneem in verband met

die aankoop van moderne krygstuig en die bou van 'n viertal forte rondom Pretoria en 'n fort in Johannesburg.⁸⁾

Die "Transvaalse Rode Kruis" is sowel deur staatsubsidie as vrywillige bydraes in stand gehou. Die lede was nie in uniform nie, maar het 'n rooi kruis-band om die linkerarm en 'n hoed, met 'n rooi kruis daarop, gedra.⁹⁾

4. Dr. G.W.S. Lingbeek (1860-1939)

Dr. Gosewijn Willem Sanne Lingbeek, die latere voorsitter van die "Transvaalse Rode Kruis", is as die tweede kind van dr. Wessel Lingbeek en sy gade Alegonda Edonia Sannes-Offerhaus, op 5 Augustus 1860 in Veendam, provinsie Groningen, Nederland, gebore. Hy het geneeskunde aan die universiteite van Groningen en Amsterdam gestudeer en hom in 1888 in Pretoria gevestig. Daar het hy die mediese dienste gereorganiseer en was hy o.m. huisarts van staatspresident S.J.P. Kruger. Hy was ook hospitaalgeneesheer aan die Volkshospitaal en voorsitter van die "Transvaalse Rode Kruis" (1896-1898). Na 'n verblyf van ongeveer 'n jaar in Nederland kom hy in Desember 1899 met die Eerste Nederlandse Ambulans in die Zuid-Afrikaansche Republiek terug. Hy keer in 1901 na sy geboorteland terug en onderskei hom as leier van die Nederlandse Ambulansdienste in die Balkanoorloë (1911-1913). In 1929 keer hy na Pretoria terug waar hy op 11 Julie 1939 oorlede is.¹⁰⁾

Na die vertrek van dr. G.W.S. Lingbeek het sy broer, dr. M.S. Lingbeek, die voorsitterskap van die "Transvaalse Rode Kruis" oorgeneem.¹¹⁾

5. Beskikbare hospitale in Pretoria

Die oudste hospitaal wat, aan die vooraand van die Tweede Anglo-Boereoorlog, ook vir militêre siekes en gewondes gebruik kon word, was die "Volkshospitaal" met 'n vyftiental beddens vir die hele blanke bevolking van Transvaal. Die stigting van hierdie hospitaal is in 1887 voorberei deur 'n kommissie bestaande uit genl. P.J. Joubert, hoofregter J.G. Kotzé en mnr. T.W. Beckett. In Junie 1890 het staatspresident Kruger die hoeksteen vir 'n vergrote Volkshospitaal, suid van die destydse Artilleriekasernes aan Potgieterstraat, gelê. Dit was 'n groot verbetering t.o.v. die woonhuis wat in dieselfde omgewing aanvanklik in gebruik was. Die nuwe hospitaal was op 10 Oktober 1890 vir gebruik gereed en was die eerste goewermentshospitaal in Pretoria. In 1897 was dr. J.W.C. Kolf geneesheer in die hospitaal, terwyl C. van der Ameide waarnemende direkteur was. Sy is deur nege verpleegsters, twee verpleërs en drie leerling-verpleegsters, 'n kombuispersoneel van agt persone, 'n apteker en 'n paar ander personeellede bygestaan.¹²⁾

Die ander staats hospitale vir besondere doeleindes, t.w. kranksinnigheid en melaatsheid, wat in die vooroorlogse Pretoria aanwesig was, was allereers die "Krankzinnigengesticht", geopen in Mei 1892. In 1897 was dr. H.A.E. Smeenk geneesheer-direkteur en mnr. W.J. Geerling

sekretaris. Hulle is o.m. deur 'n aantal manlike en vroulike oppassers bygestaan. Die oorspronklike Weskoppies is in 1889 ontwerp en in 1890 voltooi op die terrein van die "Oude Botanische tuin", toentertyd wes van Pretoria.¹³⁾

Die destydse "Leprozengesticht", tans bekend as "Westfort", was in 1897 tydelik onder beheer van dr. J.H. Coetzee en daar was 23 blanke en 92 anderskleurige pasiënte in die inrigting wat in 1895 sy deure geopen het.¹⁴⁾

Dit spreek feitlik vanself dat hierdie inrigtings vir oorlogstydse doeleindes heeltemal ontoereikend was.

6. Die "Bourke Division for Hospital Service during the War"

Om die nypende gebrek aan hospitaalruimte in Pretoria te probeer verlig, het die destyds bekende Pretoriase sakeman George M. Bourke, aan die begin van die oorlog die voortou geneem. Hy het, saam met die firma John Jack, op eie koste, die bogenoemde hospitaal in die voormalige "Prospect Seminary" op die hoek van Schoeman- en Van der Waltstraat gehuisves. Dr. P. Haylett, die vakkundige bestuurder, is deur 'n aantal verpleegsters (vrywilligers) bygestaan, terwyl die velddiens onder bevel van dr. H. Prior Veale geplaas was. Die genoemde gebou en die bybehorende diensgeriewe is ten behoewe van die Zuid-Afrikaansche Republiek, aan die "Transvaalsche Roode Kruis" beskikbaar gestel.

Van hierdie daad van die stigter, mnr. George M. Bourke, het die skrywer H.J. Batts o.m. verklaar:

"His position in the Transvaal required that he should do something when hostilities commenced .. George is a splendid type of the successful colonist, and is 'one of the best'"¹⁵⁾

7. 'n Mate van verligting deur buitelandse hulp

'n Mate van verligting in verband met die verpleging van siekes en gewondes van die oorlogsterreine in Pretoria is verskaf deur die aankoms van die Eerste Nederlandse Ambulans, onder dr. G.W.S. Lingbeek, in die Transvaalse hoofstad. Die eenheid kon opgerig, uitgerus en verder beplan word deur 'n geskenk van die "Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Vereeniging" (N.Z.A.V.) in Amsterdam van 80 000 Nederlandse guldens aan die Nederlandsche Roode Kruis. Na sy aankoms in Pretoria het die lede van die ambulans hul intrek in die doelmatig en prakties ingerigte "Staatsmeisjesschool" geneem.

Die Tweede Nederlandse Ambulans, onder dr. J.D. Koster, het op 25 November 1899 van Amsterdam vertrek en oor Lourenço Marques (vandag Maputo) aan die begin van Januarie 1900 in Pretoria aangekom. 'n Paar lede het by die "Nederlandsch-Indische Roode Kruis", onder drr. J.H.P. van Kerckhoff en H.C. Buning aangesluit. Die ander het hulp in die "Volkshospitaal" verleen tot die ambulans op 23 Januarie 1900 na sy eerste bestemming, Harrismith, vertrek het.¹⁶⁾

Die derde Nederlandse Ambulans, met dr. S. van Ryckevorsel as leier, het op 23 Desember 1899 uit Nederland vertrek.

Behalwe dat groepe Nederlanders en lede van ander nasionaliteite in die vorm van ambulansafdelings die Boeremagte mediese hulp en bystand verleen het, was daar ook enkelinge wat vrywillig by die "Transvaalsche Roode Kruis" aangesluit het. Voorbeelde van hierdie hulpverlening was drr. Reintjo Rijkens en sy vriend Jaap Huizinga, 'n broer van die bekende Nederlandse kultuurhistorikus prof. Dr. Johan Huizinga (1872-1945). Terwyl van Dr. Huizinga se omswerwinge en ervarings gedurende 'n deel van die eerste oorlogsjaar nie veel bekend is nie, het dr. Rijkens in September of aan die begin van Oktober 1899 sy dienste as 'n vrywilliger by die "Transvaalsche Roode Kruis" aangebied. Hy is as hoof van die Pretoriase Ambulans-afdeling benoem en het o.m. die beleëring van Mafeking en gevegte naby Jacobsdal en Magersfontein as 'n medikus ervaar.

In sy briewe aan sy bloedverwante in Nederland het hy, eers in Januarie 1900, uit Standerton so ver kon kom dat hy 'n deel van sy herinneringe aan die papier kon toevertrou. Hy het o.m. geskryf: "Bloed zien is niet erg, maar ellende zien is erg. En een geschoten Boer is ellende. Een boer draagt geen uniform. Gaat hij op commando, dan trekt hij een pakje (pak klere) aan dat er tegen kan. Hij heeft gewoonlijk geen kousen aan, zoo de bloote voeten in de schoenen. Alles vrij schunnig (armsalig, haweloos). Maar in die schamele kleding zit gewoonlijk een vent, een kerel. Die wat kan. Je ziet geen kleeren. Maar als ze gewond zijn, als uit die bekleeding het leven weg is, als alles dof en grauw is, dan is het een hoopje oud vuil. Dan wordt de ruige baard plotseling slordig. De kleeren lijken zoo vuil. Dan is de ellende er."¹⁷⁾

8. Die "Transvaalsche Roode Kruis" ten tyde van die uitbreek van die oorlog (1899)

Daar is melding van die Pretoriase afdeling van die "Transvaalsche Roode Kruis" gemaak. Volgens prof. Dr. A.N. Pelzer is dié afdeling van 200 werksame lede op 21 September 1899 in die lewe geroep. Twee dae later is 'n veldwerkseksie toegerus en op 7 Oktober 1899 het drie waens met twintig muile onder leiding van dr. R. Rijkens na die wesgrens vertrek. Na dr. Rijkens het dr. J.H.P. van Kerckhoff en dr. H.C. Buning van die "Nederlandsch-Indische Roode Kruis" die leiding oorgeneem.

In Februarie 1900 het die Pretoriase afdeling 'n hospitaal op Scholzplaats ingerig om kort daarna voor die oprukkende vyand oor Petrusburg en Brandfort na Pretoria terug te val.

Na die Britse besetting van die Transvaalse hoofstad is, o.m. deur geldelike steun van die "Nederlandsch Bijstandsfonds", 'n ambulans toegerus wat in Augustus 1900 onder dr. Muller in die rigting van Warmbad vertrek het.

Die Pretoriase afdeling was ook verantwoordelik vir die ambulanstreine, terwyl die firma Glaeser vrywillig vir die vervoer van pasiënte van die NZASM-stasie na die hospitale

gesorg het. Die firma T.W. Beckett het 'n groep vir ambulanswerkers na die omgewing van Middelburg gestuur, wat later by die Middelburgse kommando aangesluit het.

Die velddiens-afdeling van die Bourke-hospitaal het uit twee ambulanswaens bestaan, wat eers by Zandspruit naby die Transvaals-Natale grens gestasioneer was en later by die Nederlandse ambulans aangesluit en plaaslik gewondes verpleeg of na 'n hospitaal in die omgewing vervoer het.

Bostaande besonderhede is aan die bydrae van prof. Dr. A.N. Pelzer, "Hulle wat ons smarte probeer lenig het", ontleen.¹⁸⁾ Dieselfde skrywer vermeld o.m. nog die volgende bedrywighede van "Roode Kruis"-afdelings in ander dele van die Zuid-Afrikaanse Republiek. Allereers die oprigting van 'n plaaslike afdeling op Johannesburg onder toesig van die "Transvaalsche Roode Kruis". Daar is 'n hospitaal vir 200 pasiënte en 'n volledig toegeruste ambulans op die been gebring. Krugersdorp, Potchefstroom, Klerksdorp, Middelburg, Lichtenburg en Pietersburg het oor hulle eie afdelings beskik. Die NZASM het ambulanstreine ingerig, "Roode Kruis"-toerusting en pasiënte kosteloos vervoer en die NZASM-hospitale op Waterval Boven en Doornfontein ter beskikking van die "Transvaalsche Roode Kruis" gestel.¹⁹⁾

Terwyl hierdie uitbreiding van plaaslike "Roode Kruis"-bedrywighede in die Zuid-Afrikaanse Republiek aan die gang was, het buitelandse hulp in die vorm van ambulanse, opgeleide personeel en geneeshere uit België, die VSA, Duitsland (drie ambulanse) en die Russies-Nederlandse ambulans onder dr. Evert Cornelius van Leersum in Transvaal aangekom.

Die skryfster Sophia Izedinova het in haar studie "A few months with the Boers". The war reminiscences of a Russian nursing sister" (vertaal deur C. Moody) (Johannesburg, 1977) o.m. verklaar:

"For the future historian looking back on Europe at the turn of the twentieth century, one of the most intriguing aspects of public life will be the largely disinterested sympathy expressed in almost all civilized countries for the heroic struggle of the Boers for their national independence" (p.1).

Van prof. Dr. A.N. Pelzer is die volgende aanhaling afkomstig: "Die Boerevolk in Suid-Afrika is met die oog op wat gedurende die Tweede Vryheidsoorlog gebeur het, aan onnoembaar baie persone en liggame dank en erkentlikheid verskuldig. Vir die hulp wat die geteisterde Boere tydens en ná die oorlog veral uit die buiteland en by name van die stamverwante Nederland ontvang het, staan hulle vandag nog onder 'n sedelike verpligting. Daar is 'n ereskuld om te betaal wat nooit heeltemal vereffen sal kan word nie!"²⁰⁾

Ten slotte nog 'n paar woorde oor die Nederlandse geneesheer dr. A. Jurriaanse wat op eie koste 'n ambulans ingerig en mediese werksaamhede onder die Boeremagte verrig het. Hy was, aldus dr. J.C. Kakebeeke, aan die begin van 1900 in die suidelike Vrystaat werksaam en deur sy assistent Van der Steen van Ommeren vergesel. Na al sy omswerwings

gedurende die oorlog het dr Jurriaanse later in die distrik Ermelo as geneesheer en boer sy werksaamhede voortgesit.²¹⁾

9. Die "Zuid-Afrikaanse Identiteitsbureau" of "Informatiebureau" van die "Transvaalsche Roode Kruis" opgerig. Werksaamhede.

Aan die slot van die besonderhede oor die bogenoemde afdeling van die "Transvaalsche Roode Kruis", soos gepubliseer in die reeds vermelde "Handelingen" (H), kom die volgende aanhaling voor waarmee die skrywer sy beknopte oorsig graag wil aanvang. Die aanhaling lui soos volg:

"Het I.D. (Identiteitsdepartement), en daarmede in de eerste plaats de ontwerper prof. Molengraaff (1860-1942) het aan die universiteite van Leiden en Utrecht gestudeer, nadat hy sy voorbereidende studie in sy geboortestad Nijmegen voltooi het. Hy het in 1886 doktorsgrade in geologie, sowel as in plant- en dierkunde verwerf en daarna verder in München, Duitsland, gestudeer en in 1888 'n pos as privaatsdosent aan die universiteit van Amsterdam aanvaar. Sy bevordering tot professor volg in 1891. In 1890 het hy die Johannesburgse goudveld besoek en publiseer later sy bevindings oor sy navorsing. In 1893 en 1894 werk hy op die eiland Borneo in die destydse Nederlands Oos-Indië en in 1897 volg sy aanstelling as staatsgeoloog van die Zuid-Afrikaansche Republiek. In 1899 word hy die skepper-leier van die "Informatiebureau" van die "Transvaalsche Roode Kruis" om in Oktober 1901 eervol van sy pos onthef en na Nederland terug te keer.²²⁾ In ons eie eeu bring hy, as 'n geoloog in 1921 en 1929 weer besoeke aan ons land.²³⁾

Sy vernaamste medewerker was Hendrik Christiaan Jorissen (1866-1948), 'n seun van dr. E.J.P. Jorissen en in 1899 waarnemende hoof van die Informasieburo van die "Transvaalsche Roode Kruis".²⁴⁾

Die opsteller van die verslag oor die ontstaan en werkwyse van die Identiteits-Departement van die "Transvaalsche Roode Kruis" merk in sy inleiding op dat daar aan die begin van die Tweede Anglo-Boere-oorlog (1899-1902) nie veel gereël was nie. Volgens hom was dit allereers toe te skrywe aan die "eigenaardige vrijheidszin der burgers", wat, volgens sy mening, hulle as 't ware by ingewing teen alle moontlike voorskrifte en verordenings verset het. Dit was nie alleen 'n kenmerk van die meeste burgers nie, maar ook van die meeste voormanne omdat hulle geweet het dat dwang in dié verband niks sou help nie. Inteendeel, die toepassing van voorskrifte en verordenings sou tot ontevredenheid en onderlinge vyandige gevoelens lei.

'n Minder belangrike rede in verband met die gemis aan reëlings was, aldus die skrywer in die "Handelingen", dat daar geen sprake was van die bestaan van 'n leër wat ooreenkomstig Europese beginsels opgelei en reeds in vrede bestaen het en in 'n geoefende toestand verkeer het.²⁵⁾ Hierdie uitspraak hou geen rekening met die bestaan van 'n deeglik geoefende en op 'n Europese wyse geskoeide "Corps Staats-Artillerie" nie.

Die gevolge van die gesketste toestand het vir die eerste keer na die geveg by Elandslaagte op 21 Oktober 1899 aan die lig gekom.²⁶⁾

Die skrywer skets dié gevolge in die volgende woorde:

"Ieder, die in dat gevecht ontkomen was, en slechts een telegraafkantoor bereiken kon, telegrafeerde er maar op los, daarbij in den regel aan zijne door de ontzettende gebeurtenissen ... sterk verhitte verbeelding den vrijen loop latende. Alles werd zeer sterk overdreven, vooral echter het aantal der gesneuvelden"²⁷⁾

Die regering kon aan familieleden en vriende geen betroubare inligting verstrek nie. Nie alleen was die berigte teenstrydig nie, maar die gelykheid of groot ooreenkoms van 'n groot aantal Boerevanne het die verwarring nog vergroot.²⁸⁾

As gevolg van hierdie verwarring het die regering besluit om prof. Dr. Molengraaff na die slagveld te stuur om plaaslik 'n ondersoek in te stel. Tydens hierdie ondersoek het die gedagte by prof. Molengraaff ontstaan om die chaotiese toestand deur 'n stelsel te vervang waarin - in die toekoms - 'n herhaling van reëelloosheid deur 'n doeltreffende kontrole vervang kon word. Na sy terugkeer het hy sy planne aan die regering in Pretoria voorgelê. Die Uitvoerende Raad het die resultaat van dié besprekings in besluite neergelê en prof. Molengraaff met die uitvoering daarvan belas.²⁹⁾

Prof Molengraaff het die beoogde "Informatiebureau" en sy personeel onder die "Transvaalse Roode Kruis" geplaas om te verseker dat sy organisasie kragtens artikel 2 van die Geneefse Konvensie slegs inligting omtrent siek of gewonde burgers sou insamel.

Daarna het hy die Britse militêre opperbevel in Kaapstad omtrent die oprigting van die "Informatiebureau" ingelig en die doel en grondslae van die nuwe organisasie aan die genoemde militêre gesagsdraers voorgelê. Om moontlike wangedagtes aangaande die insameling van algemene oorloginligting uit te skakel is die benaming "Informatiebureau" tot "Identiteits Departement van het Roode Kruis" ("Identity Department of the Transvaal branch of the Geneva Red Cross Society, Pretoria") verander.

Die Transvaalse regering het aan prof. Molengraaff die vryheid gegee om die benodigde personeel uit die gelede van die burgers aan te stel. Hulle was o.m. geregtig op kostelose vervoer en vervoermiddels, klerasie en voedingsmiddels en was, soos die ander burgers, onbesoldig. Die berigte e.d.m. is kosteloos versend en die personeel is verdeel in inspekteurs en medewerkers.³⁰⁾

Die inspekteurs was in 'n bepaalde streek belas met toesig oor die werksaamhede van die medewerkers en was verantwoordig aan die hoof van die "Identiteits Departement" verskuldig. Die medewerkers was by 'n laer of 'n kommando ingeskakel en was, wat hulle dienswerksaamhede betref, verantwoordig aan die hoof van die "Identiteits Departement" (I.D.) en die inspekteurs verskuldig.

In 'n omsendbrief van 7 November 1899 het die Staatsekretaris van die Zuid-Afrikaansche Republiek, F.W. Reitz, kommandante en veldkornette oor die oprigting van die "Informatiebureau" en sy inskakeling ingelig. Daar is in dieselfde skrywe gewag gemaak van die bestaande ontoereikendheid van die verstrekking van inligting aan die regering en familieleden oor oorledenes en gewondes en die begeerte van die Kommandant-generaal (genl. P.J. Joubert) om daarin verbetering te bring.

Die "Informatiebureau" was bedoel om genoemde berigte ten spoedigste van die slagvelde aan die regering en bloedverwante te stuur.

Die noodsaaklikheid is beklemtoon om aan elke burger 'n kaart uit te reik waarop sy naam en die adres van sy familie vermeld sou wees. Dié kaart sou van belang in verband met gevangening van burgers deur die vyand wees. In dié verband is in die omsendbrief die volgende aspekte beklemtoon:

"Niemand in het vijandelijke kamp kent hunne namen en zij dragen niets bij zich, waaruit hun naam blijkt. Na den slag bij Elandslaagte kregen wij omtrent enkele van onze dooden en zwaargewonden slechts de informatie: 'een boer, ongeveer zoo oud'."³¹⁾

Verder is nadruk gelê op die belangrikheid van die kaart as 'n bewysstuk in geval die regering tot die uitkering van pensioen aan weduwees van gesneuwelde burgers sou oorgaan.

In verband met personeelaangeleenthede is die volgende inligting aan die geadresseerdes verstrek. Die personeel van die "Informatiebureau" moet op die slagveld ongewapend wees en word op dieselfde wyse as ander lede van die Rooi Kruis of ander gekommandeerdes behandel. Ten slotte is kommandante en veldkornette gevra om die personeel van die "Informatiebureau" alle hulp en ondersteuning te verleen.

INFORMATIEBUREAU VAN HET ROODE KRUIS, TE PRETORIA

(Identity Departement of the Transvaal branch of the Genève Red Cross-society, Pretoria.)

Bewijs van identiteit
Proof of identity

Naam }
Name }
Ouderdom }
Age }
Woonplaats }
Adres familie }
Residence }

In geval van dood of verwonding van houder dezès wordt men dringend verzocht deze kaart ingevuld op te zenden aan bovenstaand adres.

In case of bearer of this being killed or wounded you are requested to send this card through the nearest commanding officer or responsible official to the Identity Department above mentioned.

Commando

Gesneuveld
Killed

Plaats }
Locality }
Datum }
Date }

The Identity Department of the Red Cross-Society will forward to English authorities information about wounded English soldiers, who might be made prisoners

Gewond
Wounded

Plaats }
Locality }
Datum }
Date }

welke verwonding }
nature of wound }

Telegraphic and Postal Address: Molengraaff Pretoria.

Underskrif: 'n Voorbeeld van 'n identiteitskaart, uitgereik deur die "Informatiebureau" van die "Transvaalse Rooie Kruis", Pretoria. Elke kaart was van 'n nommer voorsien. Die Transvaalse kaarte was aanvanklik op groen linne, die Vrystaatse op oranjekleurige linne geplak. As gevolg van 'n later ontstane skaarste aan linne moes dié gebruik noodwendig afgeskaf word.

Die aanvanklike uitreiking van bogenoemde kaarte het meermale met besware gepaard gegaan. Sommige burgers het gesê: "Ons kan nie ons doodkaartjie dra nie." Ander het, met verwysing na die verlede, verklaar: "In die oudheid, in die Basoetoe-oorlog, het ons ook nie só gemaak nie, maar ons het darem reggekom." Ander het godsdienstige of bygelowige redes aangevoer om kaarte te weier. In 'n bepaalde geval het 'n hele kommando, op las van 'n veldkornet, van hulle kaarte ontslae geraak.³²⁾

Al die genoemde en ander besware teen die kaarte het verdwyn toe - namate die oorlog gevorder het - die nut van die dra van kaarte bewys is. Nog 'n belangrike stap in die guns van die kaartstelsel was die besluit van die Vrystaatse regering om die "Informatiebureau" in Pretoria te versoek om die bestaande kaartstelsel e.d.m. ook vir die Oranje-Vrystaat in te voer.³³⁾ Kommandante en landdroste in die Oranje-Vrystaat is telegrafies van dié besluit verwittig en besture en dokters van hospitale en ambulanse in die susterrepubliek is gevra om telegrafies besonderhede in verband met siekes, gewondes of oorledenes aan die "Informatiebureau", Pretoria, te stuur.

10. Die administrasie van die "Identiteits-Departement"

In "Onder het Nederlandsch-Indische Rooie Kruis naar Zuid-Afrika" (N.O.) is die administrasie van die "Identiteits-Departement" in Pretoria uitvoerig beskryf.³⁴⁾

Nadat bepaalde inligting wat deur 'n medewerker of medewerkers van die departement aan die betrokke inspekteurs oorhandig en deur hom, telegrafies of andersins, na die kantoor in Pretoria deurgestuur is, is agtereenvolgens drie registers ter hand geneem. In die eerste register wat van nommers in deurlopende volgorde voorsien was, is die naam en voornaam van 'n betrokke burger te velde, sowel as sy woonplek en kommando aangeteken. Dit was dus 'n afskrif van die veldregister. Omdat dit in die beginstadium van die oorlog onbekend was hoeveel opgekommandeerde burgers te velde was, was daar soms groot gapings in die eerste register wat - na verloop van tyd - geleidelik kleiner geword het. Die nommers het na die uitgereikte kaartnummers verwys en 'n bladsy van die eerste register het soos volg daaruit gesien:

No.	NAAM	ADRES	COMMANDO
27000	Balthazar J.C. Sauer	Doornhan, Winburg	Winburg
27001	Petrus S. Rossouw	Palmietfontein, Winburg	"
27002	David A. Renki	Blinkklip, Winburg	"
27003	Albertus Viljoen	Metgemanskraal, Griq.West (Griqualand West)	Bloemhof

27004	Jacobus F. Neethling	Palmietfontein, Wolmstad	Wolmstad (Wolmaransstad)
27005	Johannes C. Meijer	Leeuwbosch, Wolmstad	"
27006	Roelof J.J. Fourie	Sijferfontein, Wolmstad.	"
27007	Izak P. Potgieter	Matjesspruit, Wolmstad.	"
27008	Nicolaas J. Smith	Leeuwbosch, Wolmstad.	"
27009	Cornelius Stef Smith	Doornfontein, Wolmstad.	"
27010	Johannes A. du Preez	Klipfontein, Wolmstad.	" 35)

In die tweede register is in alfabetiese volgorde al die name en vanne van die burgers met hulle woonplekke en familie-adresse vermeld. In die derde register was alfabeties die name van persone aangeteken wat tot 'n bepaalde kommando behoort het. Hierdie drie registers was dus die stamboek van die Boeremagte van die Zuid-Afrikaansche Republiek en die Oranje-Vrystaat. Dit was die sentrale afdeling van die "Informatiebureau" in Pretoria, waarvan die verdere werksaamhede deur die afdelings Identifikasie en Publikasie, die afdeling Statistiek en die afdeling Informasie verrig is.³⁶⁾

'n Voorbeeld van die werksaamhede van die afdeling Identifikasie en Publikasie is die onderstaande gegewens met betrekking tot luitenant M.J. Nix, militêre attaché van die Nederlands-Indiese leër by die Boeremagte.

Gevecht Kliprand. Naam: Luitenant Nix.

No. bij Brandfort, Attaché Ned. Ind. Leger; niet geregistreerd.

Informatie	Ouderdom en aard ongeval.	Woon-plaats	Behande-ling	Opmerkingen
van Cieremans Kroonstad aan C.B. datum 1.4.00. No. Tlg. 47	Gesneuveld 31.3.00			Volg. Reg. Alg gepubliceerd te Kroonstad
van Cieremans id. aan id. datum id. No. Tlg. 51	zwaar gewond 31.3.00			Eerste bericht foutief.
van Brandfort aan C.B. datum 7.4.00. No. Tlg. 499.	zwaar gewond longen 31.3.00			
van Ned Consul Kaapstad aan id Preto- ria datum 16.4.00 No. Tlg. 24	overleden te Bloemfontein 11.4.00			

Lijst No. 75 en 80	Luit. Nix, attaché Ned. Ind. Leger zwaar gewond door schot in longen in gevecht bij Kliprand (Brandfort) 31.3.00.
Publicatie 9/4 23/4	Luit. Nix id.id. overleden te Bloemfontein op 11 April 1900.

Die datums van publikasie verwys na die berigging in die "Staats-Courant" van die Zuid-Afrikaansche Republiek.³⁷⁾

Die afdeling Statistiek het 'n drietal registers bygehou. Hulle het betrekking gehad op burgers met identiteitskaarte, sonder identiteitskaarte en op berigte wat ontvang is van persone wat nie tot die eersgenoemde twee groepe behoort het nie. Die eersgenoemde registers was onderverdeel in die volgende afdelings: (a) Gesneuweldes en gewondes, (b) Ongelukke, (c) Siekes, en (d) Vermistes.³⁸⁾

Die afdeling Informatie was belas met die verstrekking van inligting aan die publiek of andersins.

By hierdie besonderhede moet nog vermeld word dat lyste met besonderhede in die "Staats-Courant" gepubliseer is en dat in verband met krygsgevangenes skakeling met die inligtingskantoor van die Kaapkolonie bestaan het. Die uitwisseling van gegewens het ook betrekking op gewondes en gesneuweldes gehad.³⁹⁾

11. Voortsetting van die administrasie op Middelburg

Na die besetting van Pretoria op 5 Junie 1900 was die verbinding tussen die Identiteits-Departement en die kommando's volkome verbreek. Lord Roberts het, veral ten opsigte van Engelse offisiere en manskappe wat in die hande van die Boere geval het, die versoek aan prof. dr. Molengraaff gerig om sy werksaamhede aan die oostelike front voort te sit. Prof. dr. Molengraaff het, voordat hy gehoor aan dié versoek gegee het, as voorwaarde gestel dat 'n hooggeplaaste Britse offisier die Identiteits-Departement in verband met sy neutraliteit nagaan. Volgens die genoemde verslag het die Britse outoriteite en dagblaaie die departement dikwels van spioenasie en verraad beskuldig. Die besoekende Britse offisier is van die korrektheid en integriteit van die inrigting oortuig. Na 'n paar dae het hy "zijn groote bewondering" betuig vir wat hy gesien het. Daaraan het hy toegevoeg dat die Britse leër nie oor so 'n stelsel beskik het nie.⁴⁰⁾

Dit was gedurende hierdie tydperk dat Henri Sicco Oosterhagen, wat voor die oorlog in diens van die NZASM in Lourenço Marques (Maputo) gewerk het, nog as 'n lid van die Informatiebureau te velde in die omgewing van Middelburg in Oos-Transvaal, sy werk onder moeilike omstandighede voortgesit het.⁴¹⁾

Prof. dr. Molengraaff het in Oktober 1900 sy ontslag as hoof van die Informatiebureau aangevra. Hy is eervol ontslaan en het na sy geboorteland teruggekeer.⁴²⁾

In Junie 1901 was hy en sy gesin in Hilversum, Nederland, woonagtig, waar hy inligting omtrent sy vroeëre

werkkring in die Zuid-Afrikaansche Republiek aan dr. J.H.P. van Kerckhoff, die skrywer van "Onder het Nederlandsch-Indische Rooie Kruis naar Zuid-Afrika" (Batavia, 1903) verstrekket het.⁴³⁾

12. Die argiewe van die "Transvaalsche Rooie Kruis" en die "Informatiebureau"

Die argiefstukke van bogenoemde argiefgroep berus in die Transvaalse Argief Bewaarplek (T.A.B.) in Pretoria. Ongeveer 50-60 jaar gelede het dr. H.S. Pretorius 'n inventaris opgestel, waaraan die volgende besonderhede ontleen is.⁴⁴⁾

In totaal bestaan die genoemde groep uit 158 portefeuljes en boekdele wat soos volg ingedeel is: 1-2: Notule van die Pretoriase afdeling van die Transvaalsche Rooie Kruis, 3-9: Inkomende en uitgaande stukke (hoofbestuur), 10-22: Uitgaande stukke, 23-104: Registers en indekse, 105-143: Rapporte, lyste e.d.m., 144-150: Finansiële stukke, 151-154: Mediese Krygskommissie-stukke, en 155-158: Diverse stukke.

Van groot belang is o.m. die inligting oor hospitale in Pretoria (Bourke, Beckett) (band 3) en oor die onderskeie "Rooie Kruis"-seksies in die Zuid-Afrikaansche Republiek (bande 4-6). Vervolgens Transvaalse en Vrystaatse registers (bande 27-49; 50-67), registers van gesneuweldes, gewondes en siekes (bande 82-85), alfabetiese rapporte van gesneuweldes (bande 105-110), en soortgelyke verslae oor gewondes (bande 120-132).

Ten slotte kan nog na die dr. W.J. Leyds-argief verwys word. Bande 857-860 bevat o.m. amptelike mededelings van die Informatiediens. Dit geld ook, wat gesneuweldes en gewondes (1899-1900) betref, t.o.v. bande 851-852 en 844-847.⁴⁵⁾

Aantekeninge

- 1) Hans Herzfeld: "Geschichte in Gestalten" (Frankfurt am Main, 1963), deel 1, pp.331-332.
- 2) "Staats-Almanak voor de Zuid-Afrikaansche Republiek 1898" (Pretoria, 1897), pp.43-44.
- 3) Ibid, pp.392-393.
- 4) Christoph Sonntag: "My friend Maleboch, Chief of the Blue Mountains: (Pretoria, s.j.), pp.67-68; 77, 105, 120.
- 5) J.H. Breytenbach: "Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902" (Pretoria, 1969), deel 1, p.71 e.v.
"Vereeniging Het Transvaalsche Rooie Kruis" (teks in Nederlands en Engels), (Pretoria, "The Press", s.j.), pp.24.
- 6) Ibid, pp.7-12.
- 7) Ibid, p.12.
- 8) J. Ploeger: "Die fortifikasie van Pretoria" (Pretoria, 1968), pp.11-14.
- 9) J.H. Breytenbach, ibid, p.72.
- 10) Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, (Pretoria, 1981), deel 4, p.328.
- 11) J.H. Breytenbach (red.): "Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog" (Kaapstad, 1949), p.546.

- 12) Kyk aantekening 2, pp.380-381. Die hospitaal is o.m. deur Vivian Allen in "Kruger's Pretoria" (Cape Town, 1971), p.123, en J.H. Meiring, "Pretoria 125" (Kaapstad, 1980), p.16, beskryf. Van 1934 tot 1970 was die gebou as die C.F. Malan-Spoorweghostel in gebruik en in 1976 gesloop.
- 13) "Staats-almanak" (Pretoria, 1897), p.381, H.J. Meiring, "Pretoria 125" (Kaapstad, 1980), p.16.
- 14) "Staats-almanak" (Pretoria, 1897), p.382, H.J. Meiring, t.a.p., p.14.
- 15) H.J. Batts: "Pretoria from within during the war" (London, n.d.), p.199.
- 16) Die voorafgaande besonderhede is ontleen aan: L.M. Hellemans, "Met het Roode Kruis in den Boeren Vrijheidsoorlog" (Amsterdam, 1901), verspreide bladsye, en J.H. Breytenbach (red.): "Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog" (Kaapstad, 1949), pp.500-551.
Die Tweede Nederlandse Ambulans is na 'n kort verblyf in Pretoria op sy tweede uitreis na die oorlogsterrein op 5 Julie 1900 deur Britse outoriteite by Kaalfontein voorgekeer en gevange geneem. Die verpleegsters is gedeporteer en met die 'Harwarden Castle' na Nederland teruggestuur. Die dokters, J.D. Koster, C. Prio en Van Houten is op die eiland Ceylon as krygsgevangenes geïnterneer. Kyk: L.M. Hellemans, t.a.p., en J. Ploeger: "Die lotgevalle van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-Boere-oorlog, 1899-1902" (Pretoria, 1990), deel 3, pp.24:1-24:17.
- 17) Rein Rijkens: "Brieven uit de Boerenoorlog van Reintje Rijkens" (Den Haag, 1988), p.53. Dr. R. is later, as 'n NZASM-geneesheer op Standerton as gevolg van sy versuim om sy wapenbesit by die Britse militêre owerhede aan te meld, as 'n krygsgevangene na Ceylon gestuur. Daar is in die "Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog" 'n groepsfoto waarop onaangedui dr. J. Huizinga voorkom (p.547). Dié foto is op 4 Desember 1899 by Modderfontein geneem.
- 18) J.H. Breytenbach (red.): "Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog" (Kaapstad, 1949), pp.533-551.
- 19) Ibid, pp.547-550.
- 20) Ibid, p.551.
- 21) Dr. J.C. Kakebeeke: "Die slag van Elandslaagte. Belasting van Hollanderkorps weerlê". "Die Huisgenoot", 21 Mei 1937, pp.37-39.
- 22) H., p.58.
- 23) Die lewe en werk van prof. dr. M. is uitvoeriger in die "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek" (Kaapstad, 1968), deel 1, pp.576-578), behandel.
- 24) K.L. van Schouwenburg: "Bijdrage tot de genealogie van het geslacht Jorissen uit Wesel" (1979), p.61 en pp.51-54. H.C. Jorissen was die stigter van 'n tak van die "Nederlandsche Bank en Crediet Vereeniging" in Johannesburg (1890) en was daarna een van die hoofbestuurders van dieselfde bank onder die naam "Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika". In 1922 het Jorissen se benoeming as eerste onderpresident van die Suid-Afrikaanse Reserwebank gevolg.
- 25) H., p.147.
- 26) "Historiese Studies", jg. 4, nr. 2, Junie 1943, pp.63-107, Johannes van Dalsen:, "Die Hollander-Korps tydens die Tweede Vryheidsoorlog".
- 27) H., p.47.
- 28) Ibid, p.47.
- 29) Ibid, p.48.
- 30) Ibid, pp.49-50.